

Галина ГРИМАШЕВИЧ

НОМІНАЦІЯ ТРАДИЦІЙНИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ ЗАМІЖНЬОЇ ЖІНКИ В ГОВІРКАХ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Дослідження номінації явищ традиційної матеріальної культури народу різних регіонів України залишається актуальним для українського мовознавства, оскільки досі наявна незначна кількість тематичних та зведених діалектних словників, відсутній Лексичний атлас української мови, недостатньо представлена діалектна лексика в Словнику української мови та Етимологічному словнику української мови.

Складовою матеріальної культури народу є побутові реалії, зокрема одяг та взуття, які відіграють важливу роль у житті людини, оскільки в них представлено естетичні смаки та уподобання, соціальний стан, менталітет народу, його світогляд; значною мірою вони залежать від географічно-кліматичних умов. Очевидно, саме ці чинники вплинули на те, що тематична група лексики одягу (ТГЛ) на різних теренах України і в різних ракурсах була в полі зору багатьох учених (Ф. Бабій, Я. Вакалюк, Г. Войтів, Н. Клименко, Л. Лисиченко, Г. Миронова, О. Неділько, Л. Пономар та ін.).

Складовою частиною ТГЛ одягу є лексико-семантична група (ЛСГ) назв головних уборів, яка вражає своєю архаїкою, різноманітністю лексичних засобів, словотвірним та мотиваційним багатством.

Мета нашої роботи – проаналізувати назви головних уборів заміжньої жінки в середньополіському діалекті, особливості словотворення, мотивації та етимології зафіксованих лексем.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що досі ТГЛ одягу в цілому та ЛСГ головних уборів зокрема Середнього Полісся – одного з найархаїчніших регіонів Славії, в якому акумульовано багато реліктових рис мовного і культурного буття слов'ян і який упродовж останніх років зазнав значних змін, пов'язаних з аварією на ЧАЕС, – не була предметом спеціального вивчення. Крім того, головні убори заміжньої жінки – це переважно зниклі реалії, назви яких збережені тільки в мовленні людей похилого віку та в обрядовості, зокрема весільній, тому фіксація, дослідження і збереження їх сьогодні є основними завданнями мовознавців, а особливо діалектологів.

Жіночі головні убори, на відміну від чоловічих, відзначаються своєю різноманітністю, багатством форм, різними видами оздоблення. Головний убір заміжньої жінки в I половині ХХ ст. складався з трьох обов'язкових предметів, до складу яких входили *намітка* 'довге лляне полотнище,

оздоблене на кінцях тканими або вишитими смугами', *очіпок* (*чепець, каптур*) 'різновид шапочки з шнурком, який одягався під намітку, для закривання волосся', *кибалка* 'обручик з тканини чи дерева, шнурок з льону, на який закручували волосся'. Такий комплекс із трьох предметів, на думку Г.Маслової, є давнім, спільнослов'янським, у XIX ст. був типовим для головних уборів українських, білоруських і частково російських жінок [27, 687].

Одним з найбільш поширених і давніх типів жіночого головного убору є *намітка* 'прямокутний головний убір, що становить довгу смугу з тонкого, частіше білого полотна, до 4-5 м довжиною і 60-70 см шириною', 'прямокутне платове вбрання голови; ляна, зрідка конопляна тонка або взагалі прозора тканина завдовжки до 5 м і завширки до 50 см' [49, 125], 'біле полотнище, з обох кінців вишите червоними нитками' [8, 323]. Про цей архаїчний головний убір згадується в ряді пам'яток, зокрема в "Ізборнику Святослава" XI ст. [28, 185]; значний матеріал про намітку знаходимо у праці Д.Зеленіна, який вважає її єдиним головним убором, що зберігся із спільнослов'янської епохи [19, 256]. Цінний етнографічний матеріал про намітку і про жіночі головні убори Полісся викладено у статтях Г.Стельмашук [46; 47].

У досліджуваних говірках ця реалія представлена рядом лексем, серед яких найбільш поширеною є *на¹м'ітка*, що зафіксована у більшості обстежуваних говірок; спорадично відзначено лексеми *за¹ вивало*, *п¹олка*, *покр¹ вало*, *покр¹ вал'ниця*, *об¹рус*, *з¹шиванка*, які часто існують паралельно з *на¹м'ітка*.

Українські словники та етнографічні джерела фіксують слово *намітка* з такими значеннями: 'покривало з тонкого серпанку, яким зав'язували поверх очіпка голову заміжні жінки', 'покривало з тонкої матерії на голову й на обличчя' [43, V, 128], 'жіночий головний убір, покривало із саморобної тканини, яким пов'язуються заміжні жінки поверх очіпка', 'тканина, вид грубої тканини' [11, II, 503], 'покривало, яке жінки носять в Малоросії на очіпку, з білого прозорого серпанку, сильно накрохмаленого' [42, 237], 'рушниковий головний убір: довге полотнище у формі рушника з тканим або вишиваним орнаментом по боках, яке носили заміжні жінки поверх очіпка' [53, VII, 424]. Спорадично у середньополіських говірках лексема *на¹м'ітка* використовується для найменування інших реалій, зокрема вона відзначена із семантикою 'хустка', 'шарф', 'тонке полотно, яким нареченій замотували голову на весіллі', 'шматок полотна' та ін. (Точну локалізацію, семантику, фонетичні варіанти див.: Галина Гримашевич. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир, 2002. – С. 100).

Значний матеріал про функціонування лексеми *на¹м'ітка* в українських говірках представлений у науковій праці П.Гриценка, який розглядає її семантику, виділяє архісеми 'жіночий головний убір', 'полотно', 'рушник', навколо яких об'єднані семи нижчого рівня [10, 161-

162]. Як свідчать опрацьовані джерела, лексема *на¹м'ітка* у говорах української, білоруської та російської мов функціонує переважно на позначення головного убору, рідше – на позначення полотна, хоча у білоруських говірках це значення є домінуючим:

1. 'Жіночий головний убір': зах.-поліс. *на¹м'ітка* 'покривало на голову заміжньої жінки' [38, 17], сх.-поліс. *намійітка* 'прозорий шарф' [33, 209], бойк. *намітка* 'ляне полотенно, що сягало від голови аж до колін; намітку вживали невістки, як ішли до церкви' [37, I, 470], волин. *намітец* 'тонке покривало, яким зав'язували поверх очіпка голову заміжні жінки, намітка', 'тонке покривало, яким покривають покійника' [1, 98], блр. *нама́тка*, *наме́тка*, *наме́тка* 'намітка, головний убір заміжніх жінок' [44, III, 310], *наме́тка* 'т.с.' [44, III, 161], 'накриття голови у заміжніх жінок у вигляді рушника з оздобою, покривало нареченої' [48, II, 142], 'шматок тонкого кужільного полотна, який обмотували жінки поверх голови' [30, 84], *наме́тка*, *намітка* 'головний убір – шматок полотна, перешитий на кінцях червоними нитками' [6, 277], *наме́тка*, *наме́тка* 'намітка, давній головний убір заміжньої жінки' [32, 91-92], *намітка*, *наме́тка*, *нама́тка* 'головний убір у вигляді рушника, який у старовину носили заміжні жінки' [45, 298], *наме́тка*, *намітка*, *намітка* 'головний убір заміжньої жінки у вигляді рушника' [16, 142], рос. *наме́тка* 'жіноча хустка' [40, 168], 'жіночий головний убір' [13, II, 439], 'біла хустка' [41, XXI, 78], 'довга жіноча хустка', 'жіноче покривало' [41, XXI, 51].

2. 'Полотно': *на¹м'ітка* 'полотно вищої якості, яке використовують при виготовленні подушечки для померлого', 'полотно, яким замотують ноги покійнику' [21, 450-451], рівн. *намітка* 'тонке полотенно з найкращої якості прядива', *намітки* 'полотно з візерунками' [18, 88], блр. 'марля' [56, 205], *наме́тка* 'шматок полотна, який дарували повитусі на хрестинах' [55, 110], *наме́тка* 'намітка, довгий кусок тонкого домотканого полотна' [48, III, 142], *наме́тка*, *намітка* 'тонке біле полотенно, з якого роблять головні убори' [6, 277], *наме́тка*, *наме́тка* 'кужільне полотенно' [32, 91-92], *наме́тка*, *намітка*, *намітка*, *наме́тка* 'кужільне полотенно з кольоровими смужками по боках' [16, 142]. Лексема має прозору етимологію, зберегла зв'язок з мотивуючим словом – **nametti*.

Як відомо, головний убір заміжньої жінки, який складався з кибалки, очіпка, намітки, вийшов з ужитку ще в першій половині ХХ ст., але елементи його залишилися в обрядах. Так, дуже поширеною в досліджуваних говірках є назва *зави¹вало* для найменування хустки, якою покривають наречену на весіллі, що, очевидно, є відголоском намітки, оскільки таку ж назву має і намітка. Слово зафіксоване у словнику Б.Грінченка – *завивало*, *завива́йло* 'біла намітка, якою пов'язують наречену' [11, II, 15]. Назва *завивало* є дериватом від *завивати* [17, II, 383-384; 50, I, 322], мотивована призначенням виробу.

Обрус – 'старовинне біле вкриття голови заміжньої жінки, значно коротше і набагато довше за намітку' [8, 324], *убрус* – 'біле полотнище

тканини, яке збереглося на всій території України аж до кінця XIX ст., яке з часом перетворилося на різні форми жіночого вбрання' [49, 125]. Такі визначення подано в етнографічних джерелах. Лексема *об'рус* на позначення жіночого головного убору в середньополіських говірках зафіксована спорадично. Існують різні погляди на походження слова *обрус*. Як зауважує Н. Гурошева, назви *обрус*, *убрус* мають один корінь із дієсловом *оброснути* 'оббрити, обстригти', що перегукується із звичаями відрізування волосся нареченої під час весілля [12, 119], але, на нашу думку, така етимологія не є переконливою, бо іменник повинен був би мати форму *оброс*. М.Фасмер виводить слово з псл. **o-вгисъ* 'скатертина' [50, III, 108]. Очевидно, розвиток семантики йшов у напрямі: шматок полотна – скатертина – головний убір (пор.: укр. *убрус* 'намітка', 'полотнище', 'пояс', 'хустка' [28, 126], *обрус* 'головний убір типу рушника, т.с., що намітка' [28, 123], рівн. *обрус* 'очіпок, давній головний убір заміжньої жінки у формі шапочки' [18, 91], закарп. *о'б'рус*, *обру'с'а* 'рушник', *о'б'рус*, *обрус* 'скатертина' [14, I, к. 58, 59], блр. *обрус* 'скатертина на стіл' [32, 144], рос. *убрусъ* 'плат, хустка, фата, рушник' [13, IV, 459], *убрус* 'хустина, рушник' [40, 265]).

Лексема *п'илка* у правобережнополіських говірках, крім називання головного убору, відома з багатьма іншими значеннями, серед яких найбільш поширеними є 'смуга полотна, з якої шиють спідницю, сорочку; одна з поздовжніх частин спідниці, сорочки (напр., *семи пилка* 'спідниця, пошита з семи пілок)', 'полотно на виткану ширину'. Спорадично дослідники фіксують її з іншими значеннями [34, 144-145]. Слово *пилка* є дериватом від *пола* 'сторона, половина' [54, 258] з др. *поль* 'половина, одна з двох частин цілого' < **роль* [51, 354].

МО 'спосіб одягання, призначення' лежить в основі назв *покри'вало* (< *покривати*), *покри'вал'ниц'а* (< *покривальний*), *зави'вало* (< *завивати*). При цьому варто зазначити, що лексема *покри'вало* в досліджуваних говірках відома в основному із семантикою 'покривало на ліжку'. Очевидно, розвиток семантики йшов у напрямі від називання шматка тканини до назви одягу.

Лексема *з'шиванка* мотивована способом виготовлення (напевно, спочатку це була намітка, пошита з двох шматків тканини).

Очіпок є пізнішим, ніж намітка, ступенем розвитку традиційних головних уборів. Як і кибалка, він не був самостійним убранням, а лише деталлю жіночого головного убору, який складався з 3 компонентів: намітка – очіпок – кибалка.

Очіпок – жіночий головний убір, що має форму циліндричної шапочки з плескати́м дном, а на задній частині має розтин на шнурівці [8, 325], 'обов'язковий головний убір заміжньої жінки у формі шапки' [49, 125]. У досліджуваних говірках ця реалія представлена лексемами *че'пец*, *че'пак*, *чепчик*, *о'ч'іпок*, *о'ч'інка*, *каптур*, *ко'раблик*.

Назва *очіпок* зафіксована у словниках: *очіпок* ‘старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся’ [43, V, 832], ‘головний убір заміжньої жінки у формі чепчика’ [11, I, 82], *очіпок* ‘нахлучка, кичка, головний убір сільських малоросіянок’ [42, 268; 5, 268], волин. *очіпок* ‘старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки з шовкових або парчових тканин, часто з поздовжнім розрізом з тильної сторони і шнурками’ [7, 165], наддніпр. *очіпок* ‘очіпок’ [52, III, 68], сх.-поліс. *ачієпак* [33, 209]. Генетично спорідненою з цією назвою є *чепець*, яка існує в інших українських, а також білоруських та російських говірках: зах.-поліс. *ч’іпець* (*ч’іпець*, *чепець*, *ч’епець*, *ч’еп’ець*, *чепець*) [38, 16], поліс. *чепак*, *чепак*, *чепік*, *чепець*, *чепець* [24, 230], *чепчик* [25, 69], надгорин. *чепець*, *чепець* [4, 146], волин. *чіпéць*, *чипéць* [7, 165], *чипáць* [22, 256], наддністр. *чипéць* [9, 648], *чепéць* [9, 325], бойк. [37, II, 362], степ., слобож. [3, I, к. 161], рівн. *чепéць* ‘очіпок’ [18, 130], блр. *чанéць* [15, к. 333; 6, 488; 29, 176; 44, V, 401], *чепéць* [44, V, 401], *чипéць*, *чипéць* та ін. [45, 317], *чипáк* [44, V, 440; 29, 177], *чепáк* [56, 416], рос. *чепéць* [41, XXV, 59; 41, XXV, 60; 41, XXV, 63; 13, II, 776]. Слово *чипець* є спільнослов’янським – від **čьerъ* [58, IV, 58]. Білоруські етимологи вважають назву *очіпок* похідною від *очетити* ‘надягнути, накласти зверху, повісити’ [57, I, 233].

Слово *каптур* зафіксоване у словнику Б.Грінченка із значеннями ‘клубок’, ‘капошон монахів’, ‘капошон у верхньому одязі’, ‘жіночий головний убір з круглим дном з кольорової матерії, різновид очіпка’ [11, II, 218]. На позначення жіночого головного убору в середньополіських говірках це слово фіксують словники: *каптур*, *каптура* ‘старовинний головний убір заміжньої жінки’ [24, 91]. Лексема *каптур* ученими вважається генетично неясною [59, II : 61-62; 57, IV, 225]. М.Фасмер піддає сумніву походження її з іт. *sapparo*, *capero* ‘клубок, капошон’, а також з півн.-тюрк. *kaptur*, *kapturyai* ‘мішок’ [50, II, 187-188]. В ЕСУМ лексема виводиться з тюркських мов і заперечується зв’язок з нар.-лат. *sarra* [17, II, 377]. Л.Пономар, аналізуючи слова з коренем *кан-* у слов’янських і неслов’янських мовах, робить висновок, що вони пов’язані з ідеєю ‘щось охоплювати, закривати’ [38, 17].

Мотиваційна ознака (МО) ‘форма’ лежить в основі назви *кораблік*, яка зрідка зафіксована на позначення такого головного убору (пор.: *кораблік* ‘жіночий головний убір’ [11, II, 282], ‘різновид очіпка з парчі або бархату з хутряним околлом; шапка нагадувала форму корабля – звідси й назва’ [28, 121], *кораблік* ‘жіноча шапка, яка відрізнялася за фасоном від чоловічої, бо спереду і ззаду мала підвищення у формі рогів’ [19, 265]).

Детально старовинного головного убору заміжньої жінки була *кибáлка* – ‘луб’яне кільце для зачіски, яке виготовлялося з конопляного шнурка, скрученого полотна, дерева, лика, соломи’ [49, 125]. Як і очіпок, вона не була самостійним головним убором, а тією частиною його, яку безпосередньо вдягали на волосся. Д.Зеленін вважав кибалку

продовженням рогатих головних уборів, які відомі всім східним слов'янам і які були оберегом жінки від лихих очей, злих духів. Рогата кичка змінила свою форму: роги не підвищувалися над чолом, а лежали на голові горизонтально, і їхні гострі кінці були спрямовані назад. За Д.Зелениним, кибалка має вигляд обруча чи дуги, яка звернена кінцями назад і на яку накручують волосся, щоб воно не вибивалося [19, 259]. Кибалка служила лише каркасом для верхнього головного убору. Сема 'кибалка' у досліджуваних говірках представлена лексемами *ки|балка* *к'і|балок*, *г'імбала*, *г'і|бало*, які є найбільш поширеними. Варто зазначити, що у правобережнополіських говірках назва *ки|балка* зафіксована з іншими значеннями, про що свідчать власні дослідження та використання інших рукописних матеріалів: *ки|балка* 'обруч з трьох прутів, обмотаних матерією', 'бабка з дерев'яного обруча', 'шнурок з соломі', 'шнурок з полотна', 'скручена хустка обв'язувати коси', 'обручик із скрученого полотна', 'хустка з домотканого полотна, яку одягали на другий день весілля', 'завернута частина хустки на голові', 'коси, зав'язані через потилицю і зв'язані на голові', 'жіноча зачіска у вигляді корони, вузла, ковпака', 'зачіска: коси спереду скручені і складені' [20]. Відомо ця лексема і в інших говірках: поліс. *кибáлка*, *кібáлка*, *кімбáлка*, *кімбáлка* 'каптур', 'жіноча коса, закручена на голові за допомогою лляної стьожки', 'поділ спідниці, сорочки' (останнє значення виникло, очевидно, внаслідок перенесення за схожістю форми – кругла) [24, 95], зах.-поліс. *к'імбáлка*, *г'імбáлка* 'дерев'яний обруч, який використовували молодиці для укладання волосся; часто обтягували тканиною' [1, 86; 2, 1, 222], рівн. *ки|балка* 'очіпок, давній головний убір заміжньої жінки у фомі шапочки', *кімбáлка* 'заплетена і закручена на голові коса' [18, 70-71], бойк., буков. *кибáвка* 'солом'яний обруч під чепцем' [37, 1, 347; 39, 322], волин. *кімбáлка* 'кільце з лози, яке надівали жінки на голову під очіпок' [22, 138], *кімбáлка* 'жіноча прикраса кільцеподібної форми з дроту або прутика, обмотаних яскравою тканиною, яку насаджували на коси' [7, 157], наддністр. *кібалка* 'обруч на волосся під чіпець' [9, 297], степ. *кебáла* *кібалиця*, *кібалка*, *кібалник*, *кімбалка*, *кóмбалка* 'обруч із тканини, дерева, лози, який підкладали під очіпок на голову, на нього навивали волосся', 'деталь старовинного головного убору заміжньої жінки: шнурок або грубо скручений кусок полотна, пов'язаний довкола голови, на який закручували волосся', 'обручик, який надівали дівчата на голову, щоб до нього почепити різнокольорові стрічки' [31, 40], 'пов'язка на голові з довгими кінцями, що спадали на спину' [28, 120], блр. *кібáлка* 'старовинний жіночий головний убір у вигляді круглої шапочки з двома невеликими козирками ззаду і спереду' [48, II, 190], *кімбáлка*, *кімбáлка*, *кібáлка* 'деталь старовинного головного убору заміжньої жінки, який являє собою шнурок чи туго скручений кусок полотна, пов'язаний кругом голови, на який закручували волосся, може бути і у вигляді обруча' [45, 290], *гібáч* 'складки на хустці' [44, I, 441], *гібáла* 'бабка, обрубок; дерево, на якому бондар гне обручі' [6,

34], рос. *кікібала, кікіболка* ‘кокошник, який одягають на наречену після вінця’ [13, II, 107; 41, XIII, 205], *кібáлка, кібка* ‘твердий підкапок, шапочка під пов’язку’ [13, II, 106], *кібáла, кібола, кібáлка* ‘повсякденний головний убір заміжньої жінки’ ‘жіноча шапочка, яка одягалася під хустку’ [41, XIII, 193]. Лексему *ки́балка* М.Фасмер вважає темним словом [50, II, 227]. Ю.Лаучюте перекоонує, що слово *кибалка* запозичене з балтійських мов. Причиною такої етимології послужила наявність у литовській діалектній мові слів, які семантично і фонетично близькі до назви *кибалка*: *kublas* ‘широка зав’язка поверх волосся у дівчини’, *kubulas, kiblas* ‘широка стрічка або дугоподібний твердий папір, на який накручують волосся навколо голови’ [23, 114]. Слов’янське походження слова доводять М. Никончук і П. Романюк, які наводять ряд діалектних слів з коренем *піб-*: *запібáлеу* ‘пиріг з начинкою’, *гібáт і корова́йу* ‘місити коровай’, *гібáт* ‘гнути, бгати’ [35, 177], вказують, що всі поліські значення кибалки тісно пов’язані із семантикою ‘гнути, бгати, скручувати, звивати’ і більш надійною вважають слов’янську етимологію слова [36, 101-105], як і ряд інших учених, виводячи форму *гібáла* від **gybatī* ‘гнути’ [17, II, 428; 59, I, 274-275; 57, III, 80]; (пор.: блр. *гібáч* ‘складки на хустці’ [44, I, 441], *гібáла* ‘бабка, обрубок; дерево, на якому бондар гне обручі’ [6, 134]). Підтвердженням цього є також локалізм *закибáлить* ‘зав’язати хустину’, а також наявність способу пов’язування хустки, обкручуючи її навколо голови, який і сьогодні має назву „в кібалку” Білоруські етимологи вважають, що варіанти слова з початковим *г* мають слов’янську етимологію, а з *к* – прибалтійську; форми з *-м-* відповідають формам теперішнього часу дієслів у балтійських мовах [57, V, 26].

Спорадично у досліджуваних говірках на позначення цієї деталі жіночого головного убору зафіксовані лексеми ¹*кічка*, ¹*обруч*, *ка́ чалка*, *каб́луч*, ¹*ламец*.

Лексема ¹*кічка* походить з псл. **кука* ‘щось зігнуте, сплетене’, псл. **кеи-кюк* ‘кривити, скручувати’ [17, I, 503; 57, V, 44], (пор.: блр. *кічка* ‘пень, корч на дереві’ [32, 72]). Назви *ки́балка*, ¹*кічка*, *каб́луч* належать до одного етимологічного гнізда, вони пов’язані з дієсловом *гібати* – ‘гнути’ (див.: *каб́луч* у словнику Б.Грінченка із значенням ‘обруч з кількох сплєтених пругів’ [11, II, 203], *каб́лук* ‘дуга, вигин; дугоподібний предмет; лука в сідлі’, *каб́лука* ‘кільце; перстень; вигин’, *каб́лу́чка* ‘що-небудь у вигляді кільця, пеллі; перстень’, *каб́лукува́тий* ‘дугоподібний’, які вважають утвореннями із слова з семантикою ‘вигин’ [17, II, 332; 50, II, 151]). З такою ж семантикою відоме це слово в інших говірках: зах.-поліс. *кічка*, *к’ічка* [38, 15], наддністр. *кічка* ‘обруч під хустиною на голові (носії молодичі)’ [9, 464], бойк. *кічка* ‘підчопок, грубий обруч з полотна під чепцем’ [37, I, 351], поділ. *кічка* [3, I, 161], блр. *кічка*, *кічка* ‘кибалка, шапочка, яку одягали заміжні жінки’, ‘пояс спідниці’, ‘пояс фартуха’, ‘пояс штанів’ [45, 290], *кічка* ‘головний жіночий убір з високим передом’ [32, 72],

рос. *кіка* ‘жіночий головний убір, кичка’ [41, XVI, 200], *кіка, кічка* ‘жіночий головний убір з рогами, вид повійника’ [13, II, 107].

Про наявність назви *обруч* для називання жіночого головного убору на Поліссі дізнаємося і з етнографічних джерел (*обруч* ‘деталь старовинного головного убору замкнутої жінки: дерев’яний обруч, на якому закручували волосся, поверх накладали очіпок, а опісля намітку; замість обруча міг бути шнурок або щільно скручений кусок полотна’, ‘дівочий головний убір, прикрашений монетами’ [28, 123]). В основі назви лежить МО ‘форма’. Це слово спільнослов’янського походження [50, III, 108; 54, 226].

В основі назви ¹л’амець лежить МО ‘матеріал виготовлення’, яка утворена шляхом переходу назви матеріалу на назву предмета, з якого він виготовлений. В обстежених нами східнополіських говірках ¹л’амець – ‘шматок валянка’, ‘матеріал, з якого виготовляють валянки’, у середньополіських – ‘сплутані, нерозчесані коси’. Іншими дослідниками на цій же території слово *лямець* зафіксоване із значенням ‘повість’ [24, 119; 25, 41], сх.-поліс. *ляміці* ‘валянки’ [28, 143]; блр. *лямець* ‘товстий щільний матеріал, зваляний з вовни’, *лямчыца* ‘збиватися в кучу’, не має точно визначеної етимології [57, VI, 124]. Учені вважають слово *лямець* не зовсім ясним, виводять його від пол. *łemies* ‘комір сорочки’, джерелом якого вважають чес. *límes* ‘комір, облямівка, край, обшивка тканини одягу’, що не має певної етимології, при цьому відкидають версію про запозичення з фр. *lame* ‘тонкий дріт’ [50, II, 551]. Беручи до уваги вищезгадані значення лексеми ¹л’амець, додаючи середньополіське *по¹л’амчани л’он* ‘пом’ятий, сплутаний льон’, ¹л’амець ‘збите клоччя, шерсть, волосся’ [35, 94] можна утриматися від романського етимологізування цього слова і співвіднести його із поняттям чогось сплутаного, збитого (пор.: із способом виготовлення повсті).

Ідеєю скручування, згинання, очевидно, можна пояснити назву *ка¹чалка*, яка є дериватом від *качати* ‘закручувати’ [35, 208] (пор.: *ка¹чужька* ‘лико, скручене в коло’ [34, 115], *кач¹алка, кач¹ало* ‘дерев’яний кружок’, *кач¹алуба* ‘сувій полотна’, *кач¹ужка* ‘дерев’яний круг’ [17, III, 58-59]).

Отже, ЛСГ назв головних уборів замкнутої жінки представлена у середньополіських говірках значною кількістю лексем, переважна більшість яких – питомі праслов’янські. Варто відзначити, що ці назви нерідко зберігають також давно фонеморфологічну структуру. Крім того, позначувані цими назвами реалії вийшли з ужитку, а їх номінація збережена тільки в мовленні людей похилого віку (за даними нашого дослідження, значення слів *намітка, очіпок, кибалка* знають інформатори віком 65-80 років; чули такі слова, але не знають їх значення люди віком 45-65 років; молодше ж покоління таких слів практично не чуло). Відзначено функціонування назв традиційних жіночих головних уборів у весільній обрядовості. Пропонуємо уривки діалектного мовлення, у яких представлені вищезазначені слова:

1. Весільна пісня, записана в селі Тхорин Овруцького району Житомирської області від Казмірчук Палагії Опанасівни, 1928 р.н.:

покр'і вал'ніца п'лач'е //
чо'го жс во'на хоч'е //
\ч'еч'іка і к'ібалочк'і
дл'а сво'їє го'ловочк'і //
а шо ж м'і хот'єлі /
те ж м'і зр'об'їлі /
з кор'жа пал'ан'їу /
з д'єжк'і моло'д'їу //

2. Весільна пісня, записана в селі Бирківське Овруцького району Житомирської області від Жовнірчук Долі Іванівни, 1931 р.н.:

ой де ж | цейі д'її | чїні | матї //
час / по | ра доч | ку завї | ватї //
сї | діт' | матї на о | п'єчечку /
дер | жіт' ч'єп | ца шче й на м'єточку
зав'ї вала ме | не | д'адїна /
р | вала | косї / їак та | гадїна /
а сест | ріїца приїн'а | лас'а /
с | л'озками облі | лас'а //
не подо | ба / | ган:о / неподо | ба /
ск'їн' | чєч'іка із | лоба //
шо схо | т'єлі / те ї зр'о | б'їлі //
з | т'єста пал'а | нїїу /
з | д'єжк'і моло'дїїу

3. Уривок з весільного обряду, записаний у с. Червонопрапорне Баранівського району Житомирської області від Гайдайчук Надії Василівни, 1937 р.н.:

моло'ду садов'їли на | д'їжку / зас | тел'ану ко | жухом // моло'дий
пид | ходит' і вий | майє з ко | си | л'єнту / за | бі | раїє со | бі // дв'ї с | вахи
ста | їут' | коло моло'дой / у | кожної х'їб п'їд пах | воїу // во | ни
роз | ч'їсуїут' | коси моло'дий / по | том од | на с | ваха бе | ре | г'реб'їн' і
за | ч'їсуїє ним моло'дого / а | дал'ї моло'ду // с | ваики | чєшут' так по
| очерєдї три | рази / і три | рази м'їн'аїуца х'їлїбом // по | том
запл'їтаїут' | коси моло'дий в дв'ї ко | си // бе | рут' о | ч'їпок і п' робуїут'
од'аг | ти їо'го на | голову моло'дий / а | ле во | на зрї | ваїє їо | го і | к'їдаїє
на по | рїє | хати / ко | ли | к'їне так т'рєт'ї о | ч'їпка на | м'їткою //
сп'ї | ваїут' :

б'ї | жи / | нен'у / до ко | мори /
б'ї | жи / | нен'у / до ко | мори /
з ск | рин'оїу пого | вори
та принє | си сер' паночок

най|мениий ди|тиноч|ці //

4. Уривок з весільного обряду, записаний у с. Можари Овруцького району Житомирської області від Можарівської Олени Василівни, 1928 р.н.:

йак|майїт' зав'їват' / то ма|хайїт' |хусткоюу / накр'і|вайїт' |я|їе
|їейїу // |пот'ім / йак зав'їут' / то спо|вайїт' /

буд' ба|гата / йак з'ем'ла /

ой буд' здо|рова / йак зєм'ла

ой буд' чер|вона / йак |рожа

буд' при|в'єтна / йак к|в'єтка.

|коси моло|дой завє|вайїт' л'оном / хр'і|ш|чена н'і|вести з
одно|го|боку / хр'іш|чена жен'ї|ха з д'ругого // |роблят' на

|голову к'|їбалочку / накла|дайїт' чап|ца / а по|том зав'їазуїт'
хустку чер|вону / а по|верху покрі|вайїт' |б'єлоїу // по|том

моло|да цо|луйєца з хр'іш|ченим'ї // по|том спо|вайїт' /

зав'ї|вал'н'їчка с|каче /

да чо|гос' во|на|хоче //

повто|ра золо|того /

од к'|н'аз'а моло|дого //

ко|л'і поч'ї|нал'ї зав'ї|ват' / то |мат'ї спо|вала:

ой |дон'у / |дон'у д'є тво|їа ко|са /

шо ма|халаса |н'їжей |пойєса //

доч|ка спо|вайє:

сто|їала / |матко / м'їж пан'ї|чам'ї /

да зо|рє|ла ко|са по|меж све|чам'ї /

п'ї|тайса / |матко / зав'ї|ваночк'ї /

д'є пок|лала н'єдо|гарочк'ї //

ба|б'ї спо|вайїт' /

п'їд шов|ков'ї |чєп'їк дай п'їд |ладочку.

1 Аркушин Г.Л. Силенська гугорка. Топоніміка, люди, мова. – Мельбурн: Спадщина, 1994. – 190 с.

2 Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 тт. – Луцьк: Вежа, 2000.

3 Атлас української мови: У 3-х тт. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1984; Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 1988; Т. 3.

Слобожанщина, Донеччина, нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. – К.: Наук. думка, 2001.

4 Бабій Ф.И. Бьговая лексика говорів середного бассейна Горыни (названия одежды, обуви и головных уборов): Дисс. ... канд. филол. наук: Спец.: 10.02.02. Украинский язык. – Ужгород, 1985. – 228 с. Рукопис.

5 Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував

- до видання В.В. Німчук. – К.:
Наук. думка, 1966. – 422 с.
- 6 Бялькевич І.К. Краёвы слоўнік
усходняй Магілёўшчыны. –
Мінск, 1970. – 512 с.
- 7 Веремійчик І.М. Короткий
словник сільськогосподарської,
побутової та ремісничої
лексики // Традиційні знаряддя
праці, промисли і ремесла на
Волині. – Луцьк, 1995. – С. 118-
216.
- 8 Воропай О. Звичаї нашого
народу. Етнографічний нарис.
– Т. 1-2. – К., 1991.
- 9 Горбач Олекса. Зібрані статті.
5. Діалектологія. – Мюнхен,
1993. – 661 с.
- 10 Гриценко П.Ю. Моделювання
системи діалектної лексики. –
К.: Наук. думка, 1984. – 228 с.
- 11 Грінченко Б.Д. Словарь
украинского языка. – Т. 1-4. –
К.: Вид-во АН УРСР, 1958-
1959.
- 12 Гурошева Н.А. Традиционные
девичьи и женские головные
уборы украинок и их роль в
свадебной обрядности (с. XIX –
н. XX в.) // Советская
этнография. – 1990. – № 5. – С.
114-126.
- 13 Даль В.И. Толковый словарь
живого великорусского языка:
В 4-х тт. – СПб – М.: Издание
т-ва М.О.Вольф, 1912.
- 14 Дзендзелівський Й.О.
Лінгвістичний атлас
українських народних говорів
Закарпатської області УРСР
(Лексика). – Ужгород. – Ч. 1. –
1958.; Ч. 2. – 1960.
- 15 Дзялекталагічны атлас
беларускай мовы. – Мінск:
Вьд-ва АН БССР, 1963. – 346
карт.
- 16 Дзялектны слоўнік
Брэстчыны. – Мінск: Навука і
тэхніка, 1989. – 290 с.
- 17 Етимологічний словник
української мови / За ред. О.С.
Мельничука: В 7 тт. – Т. 1-3.
- 18 Євтушок О.М. Вивчення
говірок Рівненщини. – Рівне,
1997. – 164 с.
- 19 Зеленин Д.К.
Восточнославянская
этнография. – М.: Наука, 1991.
– 504 с.
- 20 Картотека словника поліських
говорів. Зберігається на кафедрі
української мови
Житомирського державного
університету імені Івана
Франка.
- 21 Конобродська В.Л. Номіація
поліського поховального
обряду. 1 // Український
діалектологічний збірник:
Книга 3. Пам'яті Тетяни
Назарової / Упоряд., ред.,
передм. П.Ю. Гриценка;
Редкол.: П.Ю. Гриценко (відп.
ред.) та ін. – К., 1997. – С. 428-
459.
- 22 Корзюк М.М. Матеріали до
словника західноволинських
говірок // Українська діалектна
лексика. – К.: Наук. думка,
1987. – С. 62-267.
- 23 Лаучоте Ю.А. Словарь
балтизмов в славянских
языках. – Л.: Наука, 1982. – 311
с.
- 24 Лисенко П.С. Словник
поліських говорів. – К.: Наук.
думка, 1974. – 260 с.
- 25 Лисенко П.С. Словник
середнього і східного Полісся.
– К.: Вид-во АН УРСР, 1961. –
72 с.
- 26 Лисиченко Л.А. Архаїчні назви
одягу в східнослов'янських
говірках // Семасіологія і
словотвір. – К.: Наук. думка,
1989. – С. 336-342.
- 27 Маслова Г.С. Народная одежда
русских, украинцев и
белорусов в XIX – начале XX
в. // Восточнославянский

- етнографічний збірник. – М., 1956. – С. 543-757.
- 28 Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. – К., 1996. – 195 с.
- 29 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 122 с
- 30 Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. – Мінск: Навука і тэхніка, 1974. – 118 с.
- 31 Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. – Одеса: Вид-во Одес. пед. ін-ту, 1958. – 78 с.
- 32 Народная лексика Гомельшчыны ў фальклоры і мастацкай літаратуры. Слоўнік / Пад рэд. У.В. Анічэнкі. – Мінск, 1983. – 174 с.
- 33 Неділько Д. Назви одягу і взуття в говірках Чернігівщини // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі. Тези доповідей і повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 209-210.
- 34 Никончук М.В. Назви одягу і взуття правобережного Полісся. – Житомир, 1998. – 230 с.
- 35 Никончук М.В., Никончук О.М. Ендемічна лексика Житомирщини. Методичні рекомендації для вчителів. – Житомир, 1989. – 272 с.
- 36 Никончук М.В., Романюк П.Ф. До етимології слова кибалка // Вопросы общего и славянского языкознания. – Днепропетровск, 1976. – С. 101-105.
- 37 Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К., 1984.
- 38 Пономар Л.Г. Назви одягу Західного Полісся – К., 1997. – 182 с.
- 39 Прокопенко В.А. Областной словарь буковинских говоров // Карпатская диалектология и ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 411-478.
- 40 Расторгуев П.А. Словарь народных говоров Западной Брянщины. Материалы для истории словарного состава говоров. – Минск, 1973. – 295 с.
- 41 Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф.П. Филина. – Т. 1-24. – М.–Л.: Наука, 1965-1989.
- 42 Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 тт. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
- 43 Словник української мови. – Т. 1-11. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
- 44 Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Т. 1-5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986.
- 45 Соколовская А.С. Полесские названия одежды и обуви // Лексика Полесья. Материалы и исследования. – М.: Наука, 1968. – С. 281-319.
- 46 Стельмашук Г.Г. Поліські жіночі головні убори (к. XIX – поч. XX ст.) // Нар. творчість та етнографія. – 1982. – № 4. – С. 53-56.
- 47 Стельмашук Г.Г. Традиційний одяг Житомирщини // Нар. творчість та етнографія. – 1980. – № 6. – С. 77-82.
- 48 Тураўскі слоўнік / Склад. А.А. Крывіцкі, Г.А. Цыхун, І.Я. Яшкін. – Т. 1-5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1987.
- 49 Українська мінувшина. Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1994. – 255 с.
- 50 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 1-4. – М.: Прогресс, 1986-1987.
- 51 Цьганенко Г.Ф. Этимологический словарь

- русского языка. – М.: Наука, 1970. – 599 с.
- 52 Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни. – Т. 1-4. – Запоріжжя, 1992.
- 53 52. Чубинский П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. – Т. 1-7. – СПб, 1872-1878.
- 54 Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – М.: Просвещение, 1975. – 644 с.
- 55 Шаталава Л.Ф. Беларускае дыялектнае слова. – Мінск: Наука і тэхніка, 1975. – 206 с.
- 56 Янкава Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
- 57 Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. В.У. Мартынава. – Т. 1-6. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978-1990.
- 58 Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О.Н. Трубачева. – Вып. 1-15. – М.: Наука, 1974-1988.
- 59 Słowski Sławski Franciszek. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Tł. 1-5. – Kraków: Nakładem towarzystwa miłośników języka polskiego, 1952-1982.